

МЕТРИКА ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

Борис ЦУКАНОВ, Ірина СТРАЦИНСЬКА

Copyright © 2001

Суспільна проблема. Творча особистість входить до елітного прошарку суспільства, який створює дійсну духовність для розвитку і розбудови державності. Звернення до вивчення життєвого шляху творчої особистості в контексті проблематики психології часу визначається потребою зберегти інтелектуальну еліту держави.

Мета статті — проаналізувати деякі розходження в розумінні життєвого шляху особистості, його опису в різних біографічних системах координат та в межах циклоїдної моделі переживання часу суб'єктом.

Авторська концепція. Життєвий шлях особистості як психологічну проблему піднято з метою розуміння сутності та природи буття свідомого суб'єкта, пошуку ним сенсу життя, розкриття своїх творчих можливостей і входження в історію людства. Але, шукаючи відповіді на ці питання, дослідники розійшлися в різних напрямках, втративши фактично розуміння сутності життєвого шляху в межах природно відведеного часу існування індивіда. Тому психологічні дослідження стратегії життя потребують істотних коректив, особливо під час аналізу життєвого шляху творчої особистості.

Сутнісний зміст. Вперше розглядається життєвий шлях творчої особистості як довготривалість проміжку часу, який переживається суб'єктом. Цей проміжок має природні обмеження, узгоджені з метрикою великого біологічного циклу індивідуального годинника. Порушено питання про роль фазових сингулярностей у довготривалості життя суб'єкта та в поворотних пунктах життєвого шляху творчої особистості.

Ключові слова: *творча особистість, життєвий шлях, суб'єктивний час, циклоїдна модель, метрика великого біологічного циклу, фазова сингулярність.*

Перші спроби опису життєвого шляху особистості належать Ш. Бюлер [19]. Вона намагалася інтегрувати біологічний, психологічний та історичний час життя людини в біографічній системі координат [1; 2]. Аналогічну спробу вивчення життєвого шляху здійснив Б.Г. Ананьєв [3], який використовував поняття “вік”, як “квант” для періодизації життєвого шляху особистості. Відомі інші періодизації часу життя у віковій психології та фізіології [17; 18]. Життєвий шлях особистості нерівномір-

ний. У ньому, на думку М.Я. Перна [10], є періоди підйомів і спадів, поворотні пункти, або “вузлові точки”, в яких спостерігаються різкі “психологічні злами”. Саме у такі моменти, як підкреслюють дослідники концепції С.Л. Рубінштейна [1], з прийняттям того чи іншого рішення визначається подальший життєвий шлях людини. Особлива відповідальність в прийнятті такого рішення належить суб’єкту життя [12].

Розглядаючи життєвий шлях у психологічному розумінні, К.А. Абульханова-Славська [2] підкреслює його неймовірну складність. Тут і неспівпадання особистісної і вікової періодизації (можна постаріти душею в молодому віці, а можна відчувати себе молодим і в старості), відмінності життєвих позицій і життєвих ліній, відсутність сил для продовження життя, втрата відчуття цінності власного буття, поява в певному віці озлоблення, особистісного незадоволення, деградація особи і багато іншого, що наповнює життя суб’єкта драматичними, комічними, або трагічними змістовими відтинками. Цілком ймовірно, що повсякденна наявність суб’єкта, який активно обмірковує свій життєвий шлях, і стала однією з перепон, що не дозволила Ш. Бюлер інтегрувати біологічний, психологічний та історичний час в єдину біографічну систему координат [1]. Але причина не лише в цьому. Скоріше поділ часу на біологічний, психологічний та історичний відіграв свою роль у тому розумінні, що реальність єдиного часу життя суб’єкта була штучно розщеплена на різні рівні [16]. Продуктивнішою є концепція суб’єкта життєвого шляху [1]. Вона плідна передусім тому, що в ній жит-

тєвий шлях особистості розглядається як індивідуальний час життя суб’єкта. Розуміння усєї складності піднятої проблеми найвлучніше відображають слова С.Л. Рубінштейна: “... час життя суб’єкта “суб’єктивний”, але тільки у зв’язку з формою життя, яке є об’єктивний процес” [11, с. 303].

Реальний життєвий шлях суб’єкта вмщує природну тривалість часу життя, яка обмежена двома моментами – початком і кінцем життєдіяльності індивіда. Отож тривалість життя вимірює його власний біологічний годинник, котрий починає підрахунок часу з моменту народження [14]. Він зупиняється тоді, коли організм, як дисипативна структура, досягає одного з багатьох кінцевих станів термодинамічної рівноваги [9]. Саме цими двома моментами і визначається індивідуальна довготривалість життя окремого суб’єкта.

Існуючи в межах індивідуально обмеженого періоду тривалості життя, суб’єкт життєвого шляху лише на певній віковій фазі психологічного розвитку, починає усвідомлювати себе у часі свого власного існування (так званий “психологічний час”), і у відповідному історичному вимірі, або “історичному часі”. Ці рефлексивні відображення часу різко відрізняються один від одного. Так, “психологічний час”, за влучним висловом С.Л. Рубінштейна, є “те, яким час “здається” людині, з’являється у переживанні і має цілком об’єктивне обґрунтування” [11, с. 302]. Один з нас [16] встановив, що всі властивості, так званого “психологічного часу”, які “здаються” суб’єкту, повністю визначаються законом ходу власного біологічного годинника індивіда”. Щодо “історичного часу”, то

тут конкретний суб'єкт приймає загальну систему координат, обрану груповим суб'єктом історичного виміру [15] з умовною точкою відліку часу (наприклад: “до” та “після” Різдва Христового), з якою узгоджує певні дати свого індивідуального часу життя, починаючи з дати власного народження. Початок і кінець індивідуального буття суб'єкта фіксується громадянськими актами відносно умовно обраної точки відліку та похідних від неї іменних дат. Усвідомлюючи себе у власному часі існування вже на значному віковому проміжку від дати народження, суб'єкт абсолютно безболісно влітає у “психологічний час” дату свого народження, як таку, що зафіксована в історичному вимірі і тим починає відносити своє існування до певного “історичного часу”. Викладені вище міркування дають змогу стверджувати, що умовність “психологічного часу”, який “видається”, та умовні точки відліку історичного виміру, не можуть відігравати провідну роль у розумінні реального життєвого шляху особистості.

Для розуміння життєвого шляху суб'єкта творчої самодіяльності [12] треба перш за все вилучити стрижень часу індивідуальної тривалості життя, обмеженої початком і кінцем існування організму, проаналізувати його структурний склад та закономірності переживання. При цьому слід зважити на те, що емпірично встановлена нерівномірність життєвого шляху особистості не отримувала ще узагальнювальної точної метрики, передусім у зв'язку з причинами, висловленими вище. Очевидно, що нерівномірність життєвого шляху знаходить відображення у ставленні особистості до

часу власного життя (існування), яке має різну перспективну векторизацію залежно від певної вікової фази. Для ґрунтового розуміння такої складної проблеми, як життєвий шлях, виникає потреба звернутися до реальних законів психології переживання часу.

Проблему психологічної реальності часу як тривалості, що безпосередньо переживається суб'єктом, підняв ще А. Бергсон [4]. На жаль, погляди цього вченого за радянських часів віднесені до “мракобісних”. Але саме Бергсон стверджував, що тривалість – це метрика існування свідомого індивіда (особистості), яка переживається і утворює його сутнісний матеріал: “Чим більше ми заглиблюємося у природу часу, тим краще розуміємо, що час означає винахід, творчість форм, безперервне творення нового” [5, с. 17]. На думку вченого “творче виготовлення” спостерігається у взаємовідносинах між людиною індивідуальністю та особистістю. “Згадавши своє минуле життя, кожен із нас побачить, що в його єдиній і неподіленій індивідуальності, коли він був дитиною, вміщалися немов різні особистості, котрі могли бути разом тому, що вони були ще в зародку. Тому наш життєвий шлях усіяний уламками того, чим ми починали бути і чим могли б зробитися” [5, с. 89].

Отже, реальна довготривалість індивідуального життя має природні обмеження. Тому під життєвим шляхом треба щонайперше розуміти такий проміжок часу індивідуального існування особистості, відрахунок якого починається з моменту народження її власним біологічним годинником. Останній індивіда відраховує плин часу за відповідним законом, який фіксується у психіці як переживання

тривалості. Так, згідно з даними дослідження одного з авторів [16], тривалість, яку переживає індивід, вимірюється його власним кроком, що у свідомості особистості окреслює межі “дійсного теперішнього”, котре чітко відокремлює минуле від майбутнього. Розмірність “дійсного теперішнього” (τ) з урахуванням типологічних відмінностей індивідів у людській популяції перебуває в межах $0,7 \text{ с} \leq \tau \leq 1,1 \text{ с}$. Для “середньогрупового суб’єкта” людської популяції $\tau = 0,9 \text{ с}$.

У механізмі власного годинника окремого індивіда закладене передавальне число $K = 1 : 4$, яке залишається незмінним протягом всього життя. Враховуючи неперервність плину часу, яку переживає суб’єкт життєактивності, один з авторів довів [16], що всі відомі цикли життєдіяльності (ультра-, цирка- та інфрадіанні), а також цикли і фази вікової періодизації, детерміновані законом ходу власного годинника індивіда:

$$T_i = K^n t, \quad (1)$$

де: T_i – тривалість поточного циклу, K – передавальне число, а $n=1,2,3,4,\dots$. Не вдаючись у подальші подробиці, що викладені нами в інших дослідженнях [15; 16], відзначимо таке. При $n=14$ має місце великий біологічний цикл (C) життєдіяльності індивіда:

$$C = K^{14} \cdot \tau = 8,5 \tau \text{ років} \quad (2)$$

Підставляючи значення власної одиниці часу за всім спектром “ τ -типів” ($0,7 \text{ с} \leq \tau \leq 1,1 \text{ с}$), легко отримати діапазон великих біологічних циклів ($5,95 \text{ року} \leq C \leq 9,35 \text{ року}$) для представників усіх типоло-

гічних груп людської популяції, у т. ч. для “середньогрупового суб’єкта” $C = 7,65$ року. Варто також підкреслити, що з урахуванням числа K кожен великий біологічний цикл складається з чотирьох четвертей ($1/4 C$). Використовуючи метрику C та $1/4 C$, один із нас [16] розрахував найточніші межі переходів з однієї вікової фази в іншу та тривалість фаз, що повно узгоджується з періодизаціями, встановленими емпірично [17; 18].

Спираючись на ці дані нами обґрунтоване припущення, що весь життєвий шлях творчої особистості від початку до кінця визначається метрикою великого біологічного циклу та його четвертей. Воно має об’єктивне підтвердження у вигляді циклоїдної моделі суб’єктивного переживання часу: “колесо, яке котиться без ковзання” [16]. Таких “коліс” у механізмі власного годинника індивіда дуже багато, і тільки “колесо” найбільшого діаметру відповідає за тривалість великого біологічного циклу життєдіяльності організму. Враховуючи останнє, можна довести, що довготривалість життєвого шляху суб’єкта складається з послідовної низки великих біологічних циклів, у якій кожний цикл є відокремленою ланкою з власним початком і кінцем. Причому, кінці попередніх циклів і початки наступних зливаються в точки, що названі фазовими сингулярностями. У таких точках, де зливаються кінці й початки циклів, має місце миттєва зупинка індивідуального годинника та поновлення його ходу (мить, котра характеризує “загибель – народження”). Особистість, перебуваючи в точках фазової сингулярності, знаходиться в межовому стані нестійкої рівноваги. Саме тому

Таблиця 1

Метрика довготривалості життєвого шляху
«середньогрупових» суб'єктів творчої діяльності

№ п/п	Спрямованість	Середня довготривалість життя (у роках)	N_c
1.	Письменники	73,1	$9 \frac{1}{2}$
2.	Поети	70,8	$9 \frac{1}{4}$
3.	Художники	73	$9 \frac{1}{2}$
4.	Композитори	72,9	$9 \frac{1}{2}$
5.	Математики	74,6	$9 \frac{3}{4}$
Загальний суб'єкт		72,7	$9 \frac{1}{2}$

у фазових сингулярностях і спостерігаються різкі психологічні зміни особистості та повороти долі, які супроводжують кожного суб'єкта протягом всього періоду його земного існування.

Для ілюстрації “С-метрики” нами проаналізований життєвий шлях багатьох творчих особистостей різної спрямованості, в яких довготривалість життя закінчувалася натуральною зупинкою власного годинника. З відповідних джерел [6; 7; 8; 13] була вирахована природна довготривалість життя видатних математиків (163 особи), художників (154 особи), музикантів (106 осіб), письменників (132 особи) та поетів (123 особи), які жили у XVIII – XX століттях. Загальна кількість творчих суб'єктів (678 осіб) відповідає критерію репрезентативності та всім вимогам статистичної надійності. Оскільки власна одиниця часу у кожній окремо обраній особистості з відомих причин не вимірювалась, то будемо оперувати значеннями “середньогрупового” суб'єкта з використанням відношення:

$$N_c = \frac{T}{7,65}, \quad (3)$$

де: N_c – кількість великих біологічних циклів у довготривалості життя “середньогрупового суб'єкта”; T – природна середня довготривалість життя творчої особистості у вибірці в роках.

Так, довготривалість життя “середньогрупового” суб'єкта творчої діяльності за розрахунками стосовно всієї сукупності вибірки становить:

$$T = 72,7 \text{ років, або } N_c = 9 \frac{1}{2}.$$

Подальші розрахунки для груп з відповідною професійною спрямованістю діяльності дали такі результати, подані у *табл. 1*.

Нами також розраховані статистично значущі довірчі інтервали довготривалості життя для творчих особистостей п'яти груп при надійності $\gamma=0,95$; $t=1,96$. Ці дані зведені у *табл. 2*.

Із наведених розрахунків видно, що довготривалість життя суб'єкта творчої діяльності від його початку до кінця має чітку метрику, а масштабною мірою життєвого шляху особистості є великий біологічний цикл власного годинника індивіда. Отже, висунуте припущення одержало підтвердження з відповідною статистичною надійністю. Одержані дані

Таблиця 2

Метрика довготривалості життя особистостей у довірчих інтервалах

№ п/п	Спрямованість	Довірчі інтервали довготривалості життя (у роках)	Довірчі інтервали N_c
1.	Письменники	$71 \leq T \leq 74,6$	$9 \frac{1}{4} \leq N \leq 9 \frac{3}{4}$
2.	Поети	$69 \leq T \leq 72,6$	$9 \leq N \leq 9 \frac{1}{2}$
3.	Художники	$72,7 \leq T \leq 76,5$	$9 \frac{1}{2} \leq N \leq 10$
4.	Композитори	$70,8 \leq T \leq 74,5$	$9 \frac{1}{4} \leq N \leq 9 \frac{3}{4}$
5.	Математики	$72,8 \leq T \leq 76,5$	$9 \frac{1}{2} \leq N \leq 10$
Загальний суб'єкт		$70,7 \leq T \leq 74,6$	$9 \frac{1}{4} \leq N \leq 9 \frac{3}{4}$

також показують, що кінець життєвого шляху творчої особистості співпадає з кінцем поточного великого біологічного циклу, або з кінцем його поточної четверті. Як відзначено вище, в таких точках існує фазова сингулярність, тобто зливаються кінці та початки циклів різної тривалості. Саме в одній з таких точок індивідуальний годинник зупиняється назавжди.

Привертають увагу деякі розбіжності у довготривалості життя творчих особистостей із різною спрямованістю. Так, художники і математики (*див. табл. 2*) мають більшу довготривалість життя, ніж письменники і композитори, а поети – ще меншу його довготривалість. За всіх інших рівноцінних умов кращого чи гіршого життєвого шляху різноспрямованих творчих особистостей, цю різницю швидше можна пояснити функціональною нерівнозначністю великих півкуль індивідуального мозку, зважаючи на специфічний поділ людських типів, який запропонував ще І.П. Павлов. Проте це питання потребує окремого дослідження.

Дослідження, в яких подана теоретично обґрунтована і експеримен-

тально перевірена циклоїдна модель суб'єктивного переживання часу особистістю [16], дають змогу зробити певні узагальнення. Життєвий шлях творчої особистості розгортається в індивідуальному часі її існування і має дискретну метрику. Його масштабною мірою є великий біологічний цикл життєдіяльності організму індивіда. Без урахування законів переживання часу суб'єктом, низки великих біологічних циклів та точок фазових сингулярностей не можна зрозуміти всі ті розходження, колізії та круті зміни долі, якими засіяний шлях творчої особистості. Навіть поверхове порівняння свідчить, що роль різних фазових сингулярностей у життєвому шляху особистості неоднакова. Нам добре відомо, що відбувається з особистістю в межах перших трьох великих біологічних циклів та їх четвертей. Тут вікова психологія накопичила величезний емпіричний матеріал. Але що твориться з людською душею на кінець четвертого, п'ятого, шостого та інших циклів і їх четвертей, особливо тоді, коли особистість творча, талановита, геніальна? Відповідь на це запитання треба шукати в "С-метриці" жит-

тевого шляху особистості. Зокрема теоретично доведено, що емпірично встановлені межі вікової періодизації чітко визначаються масштабом С, а кардинальні зміни у психіці особистості відбуваються раптово – в миттєвостях фазових сингулярностей.

Психологія особистості, на жаль, не враховує законів суб'єктивного переживання часу, а тому виявилася неспроможною і нездатною описати найбільш значущу особистісну кризу в життєвому шляху кожного суб'єкта, яка зумовлена фазовою сингулярністю на кінець четвертого великого біологічного циклу. Віддамо належне Біблії, в якій стан суб'єктивного переживання особистістю цієї фазової сингулярності надзвичайно точно передано в молитві Ісуса Христа перед зрадою Іуди. Виходячи з реального досвіду життєвої психології, зрозуміло, які різкі зміни з усією гостротою суперечностей особистісного рівня відбуваються в точці фазової сингулярності на кінець четвертого великого циклу. Тут насправді є те, що в одному духовному плані особистість помирає, й тут же народжується, точніше воскресає, вже зовсім по-іншому, як духовно наповнена, зріла, досконала. Тому проблема життєвого шляху може бути психологічно розв'язана коректніше, якщо буде прийнятий закон суб'єктивного переживання часу – вагомий ключ до розуміння сутності творчої особистості.

ВИСНОВКИ

1. Життєвий шлях кожної особистості визначається реальністю часу, що переживає індивід, як тривалість його існування.

2. Життєвий шлях творчої особис-

тості спричинюється метрикою власного великого біологічного циклу життєдіяльності організму індивіда.

3. Природна довготривалість життєвого шляху творчої особистості задається точками фазової сингулярності, в яких зливаються кінці та початки великих біологічних циклів та їх четвертей.

4. Відповідне розв'язання психологічної проблеми життєвого шляху творчої особистості можливе за умов урахування всіх психічних зламів, втрат, переоцінок суб'єктивних цінностей, прийнятих рішень, які отримують чітке рефлексивне відображення у її свідомості.

АВТОРСЬКИЙ СЛОВНИК ТЕРМІНІВ

Творча особистість – свідомий індивід, для якого характерна яскрава спрямованість на створення нових образів, продуктів, знань і цінностей в обраному виді діяльності.

Життєвий шлях – довготривалість природного періоду існування індивіда.

Суб'єктивний час – сукупність часових властивостей психіки індивіда, які свідомо відображаються особистістю у вигляді плину часу і щодо часової перспективи.

Циклоїдна модель – аналогія механічному принципові утворення арки-циклоїди точкою на ободі колеса, яке котиться без ковзання.

Фазова сингулярність – злиття кінців і початків періодів різної тривалості у свідомості індивіда, як крайній стан психічної нестійкості.

Великий біологічний цикл – найтриваліший період життєдіяльності власного біологічного годинника індивіда.

1. *Абульханова-Славская К.А., Брушинский А.В.* Философско-психологическая концепция С.Л. Рубинштейна. – М.: Наука, 1989. – 247 с.
2. *Абульханова-Славская К.А.* Стратегия жизни. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.
3. *Ананьев Б.Г.* Избранные психологические труды. – М.: Педагогика, 1980 – Т.1. – 299 с.
4. *Бергсон А.* Длительность и одновременность. – Петербург, 1923. – 154 с.
5. *Бергсон А.* Творческая эволюция. – М., 1909. – 318 с.
6. *Боголюбов А.Н.* Математики. Механики: Биографический справочник. – К.: Наукова думка, 1983. – 640 с.
7. Большая Советская Энциклопедия. (В 30-ти томах) / Гл. ред. А.М. Прохоров. Изд. 3-е. – М.: Советская Энциклопедия, 1970.
8. *Вайнкоп Ю., Гусин И.* Краткий биографический словарь композиторов. – 8-е изд. – Л.: Музыка, 1987. – 200 с.
9. *Пригожин И.* От существующего к возникающему. – М.: Наука, 1985. – 312 с.
10. *Пэрна Н.Я.* Ритм, жизнь и творчество. – М., 1925. – 237 с.
11. *Рубинштейн С.Л.* Проблемы общей психологии. – М.: Педагогика, 1976. – С. 301–304.
12. *Рубинштейн С.Л.* Принцип творческой самостоятельности // Вопросы психологии. – 1986. – №4. – С.101–107.
13. Украинский советский энциклопедический словарь: В 3-х т. – К.: Глав. ред. УСЭ, 1988.
14. *Фресс П.* Приспособление человека к времени // Вопросы психологии. – 1961. – №1. – С. 43–57.
15. *Цуканов Б.Й.* Дискретність історичного виміру в державних системах // Правова держава. – 1998. – №1. – С.33–37.
16. *Цуканов Б.И.* Время в психике человека. – Одесса: Астропринт, 2000. – 220 с.
17. *Birren I.E.* The psychology of ageing – New Jersey, 1964.
18. *Bromley D.V.* The psychology of human ageing. – L., 1966.
- Bühler Ch.* Der menschliche Lebens-lauf als psychologisches Problem. – Leipzig, 1933.

Надійшла до редакції 5.04.2001